

**Ўзбекистон Республикаси Олий ва Урта
Махсус таълим Вазирлиги**

Самарканд Иқтисодиёт ва Сервис Институти

РЕФЕРАТ

Мавзу: Халқаро савдо ва жаҳон хужалиги

Бажарди: Жонзоков Б.
ИК-111 гуруҳ талабаси

Текширди: катта уқит. Абдуллаева З.И.

САМАРКАНД 2015

Халқаро иқтисодий муносабатлар моҳияти, маъносини курсатувчи асосий
курсаткичлардан бири халқаро меҳнат тақсимотидир. Дунёнинг барча

мамлакатлари у ёки бу жихатдан ХМТга кушилган. Унинг чуқурлашуви ИТИнинг катта таъсири остида булган ишлаб чиқариш кучларининг ривожланишидан келиб чиқади.

Халқаро меҳнат тақсимотида иштирок этиш давлатларга қушимча иқтисодий самара бериб, уз эҳтиёжларини энг кам харажатлар билан туликрок қондириш имконини беради.

Меҳнат тақсимоти нима? Меҳнат тақсимоти - бу тарихан белгиланган ижтимоий меҳнат тизимидир. У жамият ривожланиши жараёнида фаолиятнинг сифат жихатдан дифференциацияси натижасида келиб чиқади.

Меҳнат тақсимоти турли шаклларда бўлади. Халқаро иқтисодий муносабатлар курсида халқаро меҳнат тақсимоти урганилади.

Халқаро меҳнат тақсимоти моҳияти ишлаб чиқариш жараёни меҳнат фаолияти турли шакллариининг ихтисослашуви ва уларнинг кооперациялашуви, узаро ҳамкорлигида намоён бўлади. Меҳнат тақсимоти факат ажратиш жараёни сифатида эмас, балки, айниқса жаҳон микёсида меҳнатни бирлаштириш йули сифатида чиқади.

Халқаро меҳнат тақсимоти давлатлар уртасида меҳнатнинг ижтимоий-худудий тақсимотиниинг даражаси ҳисобланиади. У алоҳида давлатлар ишлаб чиқаришларининг ихтисослашувига асосланади.

ХМТ жаҳон ҳужалигида кенгайтирилган қайта ишлаб чиқариш жараёнларини амалга оширишда ушиб бораётган роль уйнамокда. У:

- 1) Бу жараёнларнинг узаро алоқасини таъминлайди;
 - 2) халқаро соҳавий ва минтақавий-соҳавий пропорцияларни шакллантиради.
- Халқаро меҳнат тақсимоти назарияси буржуазия сиёсий иқтисод классиклари А.Смит ва Д.Рикардо ишларида асосланди ва ривожлантирилди. ХМТни таҳлил қилар экан, А.Смит «Халқлар бойлигининг табиати ва сабаблари» китобида (1776 й.) савдо ва тадбиркорлик эркинлиги зарурлигини исботлайди. Чунки, унинг фикрича, савдо эркинлигини турли чеклашлар алоҳида минтақалар ва бутун бир давлатлар уртасида меҳнат тақсимоти чуқурлашишига ҳалакит беради.

Тусикларнинг йукотилиши ва халқаро алмашинув майдонининг кенгайиши миллий иктисодиётлар ихтисослашувига ва уларнинг узаро боғликлигини оширишга, умужахон хужалигининг юзага келишига олиб келиши керак. А.Смит кейинчалик жуда машхур бўлиб кетган эркин савдо шиорини олга сурди (laisser-faire).

А.Смит гоёлари кейинчалик инглиз иктисодчилари Д. Рикардо, Р. Торренс ва Жон Стюарт Милл ишларида ривожлантирилди.

Классикларнинг халқаро меҳнат таксимоти илмий назариясидаги асосий ютуқлари деб ишлаб чиқаришнинг нисбий харажатлари назарияси хисобланади. Бу назария халқаро савдо ҳақидаги иктисодий таълимотнинг «классик» асоси хисобланади.

Ишлаб чиқаришнинг нисбий харажатлари назарияси асосида мамлакатлар орасида ишлаб чиқариш шароитларида фарқ мавжудлиги ҳақидаги гоё ётади. Бунга кура ҳар қандай мамлакатда ҳар қандай табиий ва иқлимий шароитларда ҳар қандай товар ишлаб чиқаришни ташкил этиш мумкин деб хисобланади.

Масалан Шотландияда узум етиштириш мумкин. Лекин унинг нархи жуда баланд, ундан олинadиган вино эса кам истеъмол қилинган буларди. У ёки бу товар ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган харажатларни солиштириш, талаб бўлган барча товарларни ишлаб чиқаришдан кура энг кам харажат талаб қиладиган маълум бир товар ишлаб чиқариш фойдалироқ деган хулосага олиб келади. Ушбу товарга ихтисослашиш ташки бозорда айирбошлаш ёули билан бошқа барча товарларни олиш имконини беради.

Нисбий харажатлар назарияси бирон-бир товар ишлаб чиқаришда бир давлатнинг бошқа давлатдан абсолют устунлиги мавжудлигидагина эмас, балки бундай устунлик мавжуд бўлмаган ҳолатда ҳам ихтисослашув фойдали эканлигини исботлайди.

Агар халқаро даражадаги харажатларга нисбатан кам харажат билан товар ишлаб чиқаришнинг иложи бўлмаса, харажатларнинг уртача даражадан қуплиги қайсидир бир товарда энг кам бўлади. Бошқа товарларга нисбатан

фойдалирок булган шу товар ишлаб чикаришга ихтисослашиш керак. Хатто шу холатда ҳам ихтисослашиш самара беради.

Тескари холат ҳам назарда тутилган. Мамлакат бир неча товарлар буйича устунликка эга булса, бу устунлик максимал булган товар ишлаб чикаришга ихтисослашиш керак.

Буржуаз сиёсий иктисоди классикларининг гоялари Э. Хекшер, П.

Самуэльсон, Б. Олин, В. Леонтьев ва бошқа хозирги замон иктисодчилари томонидан ривожлантирилди.

Халкаро меҳнат таксимотининг ривожланишига кандай омиллар таъсир килади?

Биринчи навбатда ишлаб чикариш унумдорлигини ошириш, ишлаб чикариш самарадорлигини ошириш, ишлаб чикариш харажатларини камайтиришга интилиш зарурияти.

Халкаро меҳнат таксимоти ривожланиши жараёнида асосий нарсa бу шу жараённинг ҳар бир иштирокчиси узининг ХМТдаги иштирокидан иктисодий фойда кидириши ва топишидир.

Ҳар кандай давлатнинг халкаро алмашув жараёнида халкаро меҳнат таксимотининг устунликларини амалга ошириши кулай шароитларда: биринчидан, экспорт қилинаётган товар ва хизматларнинг ташки ва ички бозор нархларидаги фаркни олиш; иккинчидан, арзонроқ булган импортдан фойдаланиб миллий ишлаб чикаришдан воз кечган ҳолда ички харажатларни камайтириш имконини беради.

Жаҳон хужалигини тизим сифатида куриб чикканда ХМТни бу тизимни ташкил қилган бирлаштирувчи асос деб тасдиқлаш мумкин.

Саноати ривожланган давлатларнинг ишлаб чикариши куп ҳолатда ташки истеъмолчиларга, ички талаб импортга йуналган булади деб тахмин қилинмоқда. Ривожланаётган давлатларда ички бозорнинг нисбатан тез, лекин экстенсив кенгайиши тахмин қилиняпти.

Сунгги ун йилликларда жахонда мисли курилмаган иктисодий, сиёсий, ижтимоий жараёнлар руй берди. Улар халқаро меҳнат тақсимотиға сезиларли таъсир курсатди.

Халқаро меҳнат тақсимоти ривожланишининг асосий йуналиши халқаро ихтисослашув ва ишлаб чиқариш кооперациясининг кенгайиши бўлди.

Халқаро кооперация (ХК) ва халқаро ихтисослашув (ХИ) халқаро меҳнат тақсимотининг шакллари бўлиб, унинг моҳиятини намоён қиладилар.

Турли давлатлар корхоналарининг маълум бир товарға ихтисослашуви замонавий ИТИ билан боғлиқ. Ишлаб чиқаришнинг технологик тизимининг мураккаблашиб бориши билан тайёр маҳсулотда ишлатиладиган деталлар купайди. Масалан: енгил автомобилда 20 минггача, прокат дастгоҳларида 100 минггача, электровозларда 250 минггача детал ишлатилади.

Халқаро ишлаб чиқариш ихтисослашуви (ХИИ) иккита йуналиш - ишлаб чиқариш ва ҳудудий йуналиш бўйича ривожланмокда. Уз навбатида ишлаб чиқариш йуналиши: а) соҳалараро; б) давлатлар гуруҳи; в) алоҳида корхоналарнинг ихтисослашувига бўлинади.

Ҳудудий халқаро ишлаб чиқариш ихтисослашуви: а) алоҳида давлатлар; б) давлатлар гуруҳи; в) ҳудудларнинг жаҳон бозори учун маълум товарлар ва уларнинг қисмлари учун ишлаб чиқаришга ихтисослашувига бўлинади.

Халқаро ишлаб чиқариш ихтисослашувининг асосий турлариға: 1) предметли (маҳсулот ишлаб чиқариш); 2) деталли (маҳсулотни ташкил қилувчиларни ишлаб чиқариш); 3) технологик ёки босқичли (яъни алоҳида технологик жараёнларни амалга ошириш. Масалан: йиғиш, буяш ва х.к.) ихтисослашиш қиради.

Халқаро ишлаб чиқариш ихтисослашуви - Халқаро меҳнат тақсимотининг динамик шаклидир. 50-60-йилларда бошланғич соҳаларда (автомобилсозлик, авиасозлик, пластмасса ишлаб чиқариш ва х.к.) ихтисослашиш олдинги уринда эди. 70-80-йилларда соҳа ичидаги ХИИ илғор уринда эди.

Халқаро меҳнат тақсимо­ти­нинг бошқа бир шакли - халқаро ишлаб чиқариш кооперациясидир. Унинг объектив асоси бўлиб, ишлаб чиқариш қучлари ривожлани­ши­нинг усиб бораётган даражаси, ҳамда мамлакат ичида ёки ташқарисида қўй беришдан қатъий назар му­ста­қил қорхоналар уртасидаги барқарор ишлаб чиқариш алоқалари жараёни ҳисобланади.

ИТИ ишлаб чиқариш кооперациясига муҳим элемент - илм-фанни қўшиб, унинг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшди.

Ишлаб чиқариш кооперацияси маълум бир муносабатлар тизими сифатида фаолиятнинг соҳаси ва ҳамкорликнинг усули ҳисобланади.

Халқаро ишлаб чиқариш кооперацияси ўзининг ривожланган шаклларида ҳамкорликнинг турли соҳаларини қамраб олади.

1. Ишлаб чиқариш-технологик ҳамкорлик. Улар: а) лицензиялар бериш ва мулкчилик ҳуқуқларидан фойдаланиш; б) лойиҳа конструкторлик ҳужжатларини, технологик жараёнларни, маҳсулотнинг техник даражаси ва сифатини, қўрилиш ва монтаж ишлари, кооперациялашган қорхоналарни замонавийлаштиришни ишлаб чиқиш ва мослаштириш; в) ишлаб чиқаришни бошқариш, стандартлаштириш, унификациялаш, сертификациялашни такомиллаштириш, ишлаб чиқариш дастурларини тақсимлаш.

2. Кооператив маҳсулотни сотиш билан боғлиқ бўлган савдо-иқтисодий жараёнлар.

3. Сотилган техникага хизмат қўратиш.

Кооперация алоқаларини урнатишда фойдаланиладиган ўқ асосий усул алоҳида қўратилиб утилади:

- 1) Ҳамкорликдаги дастурларни амалга ошириш;
- 2) Шартнома асосида ихтисослашиш;
- 3) Қўшма қорхоналар ташкил қилиш;

Ҳамкорликдаги дастурларни амалга ошириш ўқ навбатида икки асосий шаклда амалга ошади: қўдратли ишлаб чиқариш кооперацияси ва ҳамкорликдаги ишлаб чиқариш.

Шартнома асосида ихтисослашиш тшлаб чикариш дастурларини ишлаб чикариш кооперацияси иштирокчилари орасида таксимланишини назарда тутди.

Кушма корхона бу интеграциялашган кооперациядир.

Халкаро меҳнат таксимотини модернизациялаштиришнинг замонавий гарб назариялари.

ХМТни модернизация қилиш соҳасидаги гарб тадқиқотларини икки асосий гуруҳга бўлиш мумкин:

- 1) «бир-бирига боғлиқлик»нинг турли вариантлардаги концепциялари;
- 2) ХМТнинг мавжуд моделларини қайта қуриш бўйича муайян режалари.

«Бир-бирига боғлиқлик» концепциясининг вакилларида бири-голландиялик иқтисодчи К. Нувенхузедир. У ўз фикрларини тасдиқлашда биринчи навбатда барча давлатлар учун умумий бўлган экологик омилларга мурожаат қилади. Уларга қуйидагиларни киритади: 1) атроф-муҳитнинг барқарор эмаслиги; 2) ердаги табиий ресурсларнинг чекланганлиги. Чунки унинг фикрича ривожланган давлатлар ривожланаётган давлатлардан хом-ашёда қарам, ривожланаётган давлатлар эса саноати ривожланган давлатлардан техника, технология ва ҳ.к.да қарам. Демак улар бир-бирига боғлиқдир. Голланд олимининг фикрича мана шундан келиб чиққан ҳолда халкаро меҳнат таксимотини қуриш керак.

Ўзаро боғлиқлик концепциялари умумий характерга эга. Улар бошқа иқтисодий назариялар гуруҳи-мавжуд халкаро меҳнат таксимотини «замонавийлаштириш» назариялари учун асос бўлади.

Халкаро меҳнат таксимотини замонавийлаштиришнинг асосий ғоясига мувофиқ ривожланаётган давлатлар протекционизм сиёсатидан воз кечишлари ва иқтисодиётга хорижий капитални кенг жалб қилишлари лозим. Қўпгина ривожланаётган давлатлар худди шундай қилдилар: «очик эшиқлар», «очик иқтисодиёт» сиёсатини эълон қилишди, қўплаб қўшма корхоналар, эркин тадбиркорлик зоналари ташкил қилишди ва ҳ.к. Бу айниқса, Шаркий Осиё ва Лотин Америкасидаги «Янги индустриал

давлатларда» кенг ёйилди. Шу билан бирга улар протекционизм гояларидан ҳам тулик воз кечишмади ва ундан зарур булганда фойдаланишмоқда.

Саноати ривожланган давлатлар иктисодчилари нуктаи назаридан «замонавий» халқаро меҳнат таксимоти моҳияти нимада? Асосий маъно ривожланаётган давлатларни янги соҳаларга йуналтиришдадир. Улар биринчи навбатда саноати ривожланган давлатлар эҳтиёжини кондириш учун экспортга меҳнатталаб, материалталаб. Стандартлаштирилган товарлар ишлаб чиқаришга мослашишлари лозим.

Саноати ривожланган давлатлар юқори малакали ишчи кучи талаб қилинадиган ва ИТИ тез бораётган иктисодиё соҳаларга мослашишлари лозим.

Бу назария аста-секин амалга оширилмоқда. Масалан, ривожланаётган мамлакатларга йуналтирилаётган капиталнинг умумий ҳажмида қайта ишлашга йуналтирилган капиталнинг улуши купаймоқда. «Зарарли» ишлаб чиқаришларнинг қисман ривожланаётган давлатларга қучиш жараёни руй бермоқда.

Соҳавий ихтисослашиш уч босқичли схема бўйича амалга ошмоқда:

- 1) «Янги индустриал давлатлар» асосан нисбатан малакали меҳнат ва замонавий технологиялар талаб қилувчи товарлар ишлаб чиқаришмоқда;
- 2) Ривожланаётган мамлакатларнинг камроқ ривожланганлари меҳнатталаб ишлаб чиқариш ва жаҳон бозорига ҳам ашё етиштириб беришга ихтисослашганлар (энг кам ривожланган давлатлар бу схемага умуман тушмайди);
- 3) Саноати ривожланган давлатлар капиталталаб, юқори технологияли товарлар ишлаб чиқаришга ихтисослашган.